

Báró Petrichevich-Horváth Kálmán és elődei.

Virum, virtutemque cano.

A nagy lélek szerepe olyan, mint a bolygóé. A csillag régen eltűnt a látóhatár köréből, de fénye még sokáig világít a földre. A szemlélők nem is képzelik, honnan kapják a fényt. A lélek szünetlenül termékenyül és termékenyít. Az elhelyezett lélekmagvak némelyike — nevezük lélekszikráknak — elrejtve maradnak nemcsak a termelő egyén életideje alatt, hanem az új nemzedékben, sőt a másodikban és harmadikban is. Ez az átvitel és a vele együtt maradó tétlenség, nyom nélküli haladás, rendkívül megnehezíti az előttünk élő, ránk ható és velünk ténykedő egyén sajátosságai fölismerését és megmagyarázását.

Amennyire lehetséges megítélnünk a Petrichevich-Horváthokat, főbb jellemvonásukat a vallásos hit mélysége és tisztasága adta meg. Egyéni lelkiberendezettségük mellett kétségtelenül megmagyarázható ez az életirányzatuk abból a nagykiterjedésű vallás- és egyházpolitikai állapotból, amelyet megalapozott a XVI-ik százesztendő, tovább növelt a XVII-ik hatalmas kálvinista irányzatával és új irányba lendített a katolikus ellenreformáció. Ez utóbbi teljes erőbe szökkent a XVIII-ikban és nagy próbára tette a protestáns egyházakat s még nagyobbra a másfélszáz óta szünetlen ostrom alatt álló unitárius egyházat, vagyis, helyesebb régi meghatározás szerint, az unitárius vallásközönséget.

Ha a Rákócziak érdemül tudták be a szombatos vagy más unitáriusnak, hogy kalvinussá lett, a Habsburgok jezsuitái minden földi és égi kincset és dicsőséget oda ígértek a katolikussá lett unitáriusnak. Aki ilyen hatások és ellenhatások alatt megtudta őrizni unitárius hitét és meggyőződését, az rendkívüli jellem és őszintén meggyőződéses hívő volt.

Ezt a tételt élénken igazolják az unitárius vallást valló nemesi

családok történetében előfordult vallásváltoztatások. Hogy az unitárius Bethlen Gábort, a későbbi nagy fejedelmet, kora fiatalságában nevelője a felszínre jutott kalviniánus irányzathoz; a XVIII-ik száz elején az ifjú Daniel Istvánt a katonai ambíció a katolikus hatalmi környezetbe sodorta, az ifjúsággal járó hajlékonyságból hamar ki-magyarázható. Hogy azonkívül, meglelt férfiak és érett lelkű s mély buzgóságú nők is, elváltak unitárius hitüktől, ezt már a politikai, a gazdasági és részben a hiúsági hatásnak és emberi gyarlóságnak lehet tulajdonítani. Ha az erősebb és nagyobb tömeg vonzalma hatástalan volt, a cím, hivatal, méltóság, fejedelmi kegy és a haladás lehetőségei lassan, sőt néha észrevétlenül, megtették a hatást, kicsalták a féligéretet s útba indították a várt sikert.

A XVI., XVII. és XVIII-ik százakban a világhatalmi politikai törekvéseknek szint és jelleget is, legtöbbször a vallás adott. A cuius regio eius religio elvét nemcsak az alattvalókkal, hanem az ellenfelekkel szemben is alkalmazták mind a császárok, mind a fejedelmek. A protestánsokat ez a szövetkezés segítette célhoz a pápával szemben. Egészen természetes volt tehát, hogy ahol csak lehetett, mindenütt egy hitre, a maguk hitére igyekeztek téríteni az uralkodók nemcsak a népet, hanem a főnemeseket is. Így remélték átmódosítani a régi tételt: cuius regio, eius religio. Az is megérthető, hogy a pápa nem bocsátotta meg a reformációnak az egyház megosztását, de megjegyezhetjük, hogy az egyetemesnek nevezett egyházzal szemben, a felekezetekre tagolt protestánsok, saját gyengeségüket segítették elő. Midőn ezt meg kell állapítanunk, nem szabad felednünk, hogy a protestáns elv nem a tömegerőben kereste feladata megvalósítását, hanem az egyéni, az öntudatos és a Krisztus evangéliumából táplálkozó hitben. Amit Luther kimondott, azt mindenik irányzat magáévá tette: a hit idvezít.

Ezt az alapigazságot nem változtatja meg a hitfejlődésnek igen gyakran retrograd irányzata. Az sem, hogy a hitvédők szükségességnek látták tanalakokba, hittételekbe, dogmákba önteni felfogásukat a hit főbb tárgyairól és a vele járó cselekedetéről. Ez a kötöttség annyi szolgálatot mindig teljesített, hogy a népnek vallása szerinti hovatartozását könnyű volt eldönteni. Az első időkben a reformátor neve, azután a dogmák adták meg az utbaigazítást. Minthogy a hatalmi és jogi kérdéseket a számszerűséggel legkönnyebben el lehetett dönteni, mindenik hitnézet, mihelyt egyházzá szerveződött, uralkodóvá lett. Jaj volt a kisebbségre jutott hitnek! Tartalmi értéke, igazsága, kijelentésen alapuló tanítása nagyon

keveset, legtöbbször semmit sem ért, mert a tan és a szám döntött s az első megvonta az üdvöz való jogot mástól mindenkitől. Ahhoz, hogy valaki megfelelő távlatból, egyetemes hit- vagy bölcselmi nézőpontból szemlélje a folyamatokat, a nagy hatalmak nagyon kevés, legtöbbször semmi szabadságot nem engedtek. Mint-hogy az egyházi felfogás minden kérdésben döntő jogúnak tartotta magát, a tisztán tudományos kérdések felszínre hozása is életveszedelemmel járt. A mai fölfogás szerint azt kérdezhetnők, mi köze volt az egyháznak vagy a hitnek ahhoz, hogy a föld kerek-e vagy lapos, hogy a föld forog-e vagy a nap? S mégis, aki az egyház tanításával ellenkezőt írt vagy mondott: anathemával sújtattott. A XVI. és XVII-ik száz máglyái nemcsak a hit eretnekeit égették, hanem a tudományét és a bölcselémét is.

Ennek emlegetése e helyen azért szükséges, mert az unitárius hitfelfogást vallókat mindenütt eretnekeknek bélyegezték, őket notázták, számúzták és más módokon félemlítették. Aki mégis viselte és elviselte ezt a sötét bélyeget, még Erdélyben is erősen független gondolkozású, általánosan becsült és elismert tehetségű és jellemes ember kellett, hogy legyen. Csak így tudjuk igazolni a Petrichevich-Horváthok nagy unitárius hűségét és mérhetlen méretű szolgálatait ezért a vallásért és ennek egyházáért.

A Horváth-család négyszáz évre terjedő geneológiája (Geneológiai füzetek VI. évf. 2—5. sz. *Sándor Imre* közlése) meglepően szép sorozatát mutatja a jeleskedő férfiaknak. Az erdélyi fejedelemség kezdetével kapcsolódik egybe Horváth Miklós pályafutása, aki 1543-ban jött be Dalmáciából s a kolozsvári országgyűlés őt küldi (1555) követül a János Zsigmond behozatala ügyében. Az utókor örömmel látja kapcsolatban a családalapító nevét az unitárius fejedelemével. Unitárius vonatkozásokat csak később találunk, de ezek oly erősek, hogy hajlandók vagyunk azt mondani, hogy amit a Horváthok az unitárius vallásért tettek, fölé az alapítók érdemeivel. Az is bizonyos, hogy aki Erdély királyi fejedelmét bevezényelte ebbe a bérces, szép országba, együtt haladt vele azután is azokban az értékes munkákban, amelyek Erdélyt a reformáció csúcspontjára fölemelték a hitszabadság törvénybe iktatásával.

Már a XVII-ik század elején Sükösd György nagy unitárius férfi mellett találjuk Miklóst (II.), aki Sükösd „főúr testamentáriusa lesz 1631-ben“. Az ő fia, „Ferenc kezdi meg a Horváthok nyíltan unitárius sorozatát“. Histórikusainkra vár az a szép föladat, hogy

kimutassák, melyik volt az első unitárius. Székely Sándor P. Horváth Kozmát tartja első unitáriusnak. Alig férhet kétség ahhoz, hogy Horváth Miklós nyílt unitárius volt. Fia, Miklós (III.) 1692-ben a szebeni országgyűlésen, tehát mindjárt akkor, mikor az erdélyi fejedelemség megszűnésével az unitáriusok sorsa válságosra fordult, megkezdte a száz esztendőnél tovább tartott védelmi harcot. A szebeni országgyűlésen Apor Istvánnal szemben követelte a jogot, hogy ő is résztvehessen egy vallási kérdés, az örmény püspökség joga tárgyalásában.

1694-ben testvérével, Miklóssal, tagja annak a küldöttségnek, melyet a négy recepta religio tagjai folytatnak a kormányzóval a kolozsvári száz templomnak a katolikusok részére átadásáról.

Ugyanakkor lépik munkába III. Ferenc. Ő a tudományos irodalom jól edzett pajzsát tartja a mind sűrűbben jövő támadások elébe. Megírja az unitáriusok védelmét egy tekintélyes kötetben: *Apologia fratrum unitariorum* címen. A könyv a szerző neve nélkül jelent meg. Már maga a főcím is sajtóságos, mert azt mutatja, hogy az unitárius atyafiak gyék és egységesek, akiknek minden tudása és törekvése csak az, hogy religiójukról elhárítsák azokat a vádakat, szidalmakat és rágalmakat, melyekkel „e világ előtt gyűlöletessé tétet.k.”

Ez a könyv a következő száz esztendő alatt egyedüli nyomtatott hitvédelmi könyv volt. Kézírásban számos kisebb-nagyobb mű forgott a közönség között. Mindenik tartalmaz olyan elemet, amely hozzájárul a hitfejlődés, illetőleg visszafejlődés megvilágításához. Visszafejlődést azért kell emlegetnünk, mert a támadások rendszeresen az unitárius felfogás újításai ellen irányultak, tehát a hitvédők kénytelenek voltak visszatérni a deési confessióhoz, nehogy azzal vádoltassanak, hogy a törvényes alaptól eltértek.

A P. Horváthok lelki világából azt olvastuk ki, hogy nyílt szívűek, őszinték, tiszta gondolkozásúak, szerények és szelid lelkűek, mint minden öntudatosan vallásos ember. Vagyonukat, Jézus tanítása szerint, közösnek tekintik hitbéli testvéreikkel. A XVII-ik száz második felében, a Benczédi Gergely kimutatása szerint, szép összeggel mennek (1684-ben és 1687-ben) a tordaí unitárius gimnázium megmentésére.

Ebből a lelki kincsházból táplálkozott az *Apologia* írója, kinek szerencséje volt, hogy az unitáriusok néhány évig nyomdával rendelkeztek. (Az unitárius ecclesia typusa.) Az író bizonyosan a saját vagyonával is hozzájárult a könyv költségéhez. Sajnos, a könyv megjelenésekor (1700) már nem élt.

Néhány perczet időzzünk e mellett a fölötte érdekes és tudományosságáért is becses mű mellett. 1700-ban és 1701-ben nyomatták. Gyors egymásutánban kétszer. Az akkori idők jele, hogy ebből a nyomdából 1701. után még csak pár mű jelenhetett meg. E nyomda is végleg elnémult. Betűit a főtéri templom elfoglalásakor széthordották.

Ebben a könyvben ugyanazt a türelmes, a köznapiság fölött magasan röpködő szellemet érezzük figyelő lelkünk körül, amely Dávid Ferencet és Enyedi Györgyöt összes műveikben táplálta. „Ez egész munkában mi nem disputálunk, semmi mérges szókat itt senki nem talál. Senkinek a keresztények között ellenkező értelmet, hitet, vallását nem kárhoztatjuk, sőt elő sem hozzuk különben, hanem ha hol mindenik értelmének világosítása kívánja, úgy, hogy a mi értelmünket egybe vetvén a más értelmekkel, tehessen ítéletet az olvasó mindenik felől és mindeniknek vizsgálhassa fundamentumát, mivelhogy a Bölcsek mondása szerint: „az egymással ellenkező dolgoknak mivoltok egymások ellenében tétetvén, inkább kimutattatnak“. (Apologia 2—3. l.)

Anyyra biznak hitük igazsága alaposágában, hogy ilyen kijelentést tesznek: „Mi magunk olyan elmével vagyunk, hogy ha a kereszténynek a szent írásnak világos szavaiból ezt az értelmet igaznak, a miénket pedig tévelygéssel teljesnek lenni megmutathatnák, minden kételkedés nélkül készek lennénk ezt elhagyni és azt követni. Különben miért viselnénk el annyi szidalmat, gyűlölséget, kárhoztatást, becstelenséget, üldöztetést a mellett a tudomány mellett, amelyet tartunk.“ (Apologia 53—54. l.)

Úgy látszik, hogy az Apologia nem sok ideig forgott kézken, vagy ami még valószínűbb, olyan gyakori és annyira heves volt az unitáriusok ellen intézett írásos támadás, hogy az Apológiát nem tartották elégségesnek a védelemre, főleg azért, mert ép ebben az időben történt, hogy a jeles unitárius Mátéfi-családnak egyik sarját az iskolából eltávolították hibái miatt. Ez az ifjú barát-csuhát öltött s egy ideig Galiciából, azután a hazai téreken lövöldözte eles nyilait az unitáriusok ellen. Rá valló egy Confessió, amely unitárius confessiónak van nevezve. Ebben az eredetinek egy-egy helyét meghamisítja. A nyomtatott Confessiót elterjesztették a székely falvakban s föl is használták arra, hogy akinél megtalálták, róm. katolikusnak nyilvánítsák. 1721-ben Szentábrahámi Mihály és társai a szebeni kormányshékhöz benyújtották az igazit, kifejezték tiltakozásukat a hamis ellen. Ez után is egymást érték az

Apológiák, de mindenik kéziratban maradt, mert a censura és a nyomda hiánya nem engedte napfényre.

A Horváthok unitárius szerepe nem egyéb védelmi harcnál. Voltak kiváló társaik: a Danielek, Sukiak, Sándorok, Szent-Iványiak, Torockaiak s hasonló jelesek között, de a Horváthok elől senki sem vitte el a pálmát. Az unitárius vallás védelme mellett az egyházak és az iskolák építéséért való töprekedés izgatja, emészti.

A bujdosó Horváth Boldizsár anyjával, Folti Borbálával, azzal vígasztalják meg magukat, hogy birtokaik gabona- és bordézsalmáját a kolozsvári és tordai gimnáziumoknak rendelik. Az író Ferenc gyermekei: Ferenc, Kozma, aki nevezetes naplóíró és Rebeka, ugyanolyan bőkezűséggel szolgálják az egyházat és az iskolát.

A családból első főgondnok, Horváth Boldizsár, megválasztását követő évben, 1754-ben egyházunk jelesebb világi férfiaiit — akkori rendes szokás szerint — értekezletre hívja és gondoskodik az egyház, az iskolák, a papok és az egyházközségek rendszeres ellátásáról egy köriratban, melynek meglepő a második pontja. Javasolja, hogy a papok fizetése behajtását a református és lutheránus státussal egyetértéssel és együttesen eszközöljék, ha ezek arra hajlandók lennének. Ha nem, akkor is egyidőben és egyféle eljárással kellene intézni s eziránt az illető státusokat meg kell keresni. Lám, mennyire igazolja ez is, hogy nincsen új a nap alatt. A mai unitáriusok sorsa nem rózsás, de ezelőtt másfélszáz esztendővel sokkal súlyosabb volt, mert akkor nemcsak az iskolák, hanem a templomok is kockán forogtak és közel száz esett áldozatául a pluralis numerusnak.

A XVIII-ik százban IV. Ferenc vonja magára figyelmünket, mert neki jutott az a nehéz föladat, hogy mint első neje után jogutódja Suki Lászlónak, gondoskodjék egyházáról a Suki-hagyatékkal, melynek gyümölcsét nemcsak a kolozsvári templom és az úgynevezett régi kollégium építtetésénél élvezték és élvezik az utódok, hanem alapítványában is. Aki bele akar pillantani abba a sisiphusi küzdelembe, melyet ez a jelesünk kifejtett, olvassa el Benczédi Gergelynek rajongó szeretettel írt életrajzát (Ker. Magy. XIII. köt.). Az egyház azzal jutalmazta nagy áldozatait, hogy főgondnokká választotta 1778-ban. Nagybátyja, Boldizsár, székébe lépett, aki 25 évig, ő meg 26 évig viselte ezt a nagy tiszteletet. Gondolkozása és buzgó hevülete jellemzésére, szolgáljon végrendeletének záradéka: „Gyermekeimnek meghagyom, sőt Isten nevére

kényszeritem, amennyire lehetséges lesz, ők collégiumunk állapotját segítsék, erősítsék és mint Isten dicsőségére és lelkük üdvösségére néző dolgot, teljes igyekezettel az adakozást gyakorolják, mert magam csekély állapotján tanultam, hogy azzal a világi javak is, ha igazi javak is, ha igazán cselekszenek, nem fogy, hanem növekedik.“

Az Unitárius Egyházi Főtanács 1922-ben egy elismerő okmánya, melyet az adakozóknak küldött, ugyanezt írta mottoul a Péld. könyve szavaival: „Van olyan, aki bőven adakozik és annál inkább gyarapodik.“

P. Horváth Ferenc 1783-ban Thorockói Mihályt zsinatra hív levelében így festi az egyház életét: „Gyengélkedő Státusunk állapotjának gyámolgatására mindenkor, de kivált most, szükséges egybe vetett vállakkal elé állanunk.“ (Unit. Egyh. Tört. Adatok 116. l.)

Ide illik a P. Horváth Ferenc indítványára 1797-ben hozott deklaráció is: „Szükség, ugyan szükség, hogy ami kevés vagyon, azt megbecsüljük és édesanyánknak, anyaszentegyházunknak azt a tápláló tejet örökül mind mü, mind pedig késő utódaink, megtartsuk és oltalmazzuk, melytől függ egyedül fennállhatásunk, az isteni gondviselés után.“

Utódai hívek voltak az atyai végrendelethez. Fia, Károly, a családból harmadik főgondnokunk lett. Egyéb kiváló érdemei mellett, Erdély közművelődésére és az unitárius egyház történelméhez nagyjelentőségű könyvtára, melynek párja csak a gr. Teleki Sámuelé volt.

Unokája, Gábor, kinek fia, Arthur személyében tiszteljük küüllői egyházkörünk érdemes felügyelő-gondnokát.

Második unokája volt Ferencnek Kálmán, az 1926 junius 13-án elhunyt érdemes főgondnokunk, kinek életét és jellemét e sorokban igyekezünk megrajzolni.

*

Báró Petrichevich-Horváth Kálmán 1840 dec. 30-án született, atyja VI. Ferenc és anyja gr. csegei és szentgotthárdi Wass Antónia. Gyermekkorra két izgalmas időszakra esett. A nemzeti fellendülés, a régi reménységek megvalósításának verőfényes napjai táplálják gyermek-álmaikat s a serdülő ifjú tört remények romjai között várta az új hajnal hasadását. Édesatyja elhunyt 1845-ben s anyja sem várta meg nagykorúságát (1858.).

Mély hangulatú kedélyének magyarázatául szolgálnak ezek a családi körülmények. Aki ismerte, észrevette jellemén, egész életén

s egyéniségén az anya hatását, a mély vallásosságban, az elmerengő nőies érzékenységben.

Anya testvére, gr. Wass Ottilia, a rokoni szeretet melegét egész életében érezte öccsével.

Ifjúságának irányt és erejének megedződést az Unitárius Kollégium adott. Rendes tanuló volt, mert a családi hagyomány azt tartotta, hogy a tehetség az ifjú erők összemérésével alakul ki. Az 50-es évek második felében mind jobban ébredez a nemzeti öntudat. Gr. Mikó Imre kiadta a jelszót, hogy az Erdélyi Múzeumot meg kell teremteni. Az iskolai ifjúság körében fokozódik a bátorság, hogy újból lehet akarniok. Kolozsvárt valóságos nemzetgyűlést tart Erdély színe-jáva. Fölállítják a Múzeumot, annak élére állítják az erdélyi árisztokráciának régen kiválasztott emberét, Brassai Sámuel.

P.-Horváth Kálmán társait az a szerencse éri, hogy ez az országos hírű Brassai tanítani kezdi őket a kollégiumban s így hát egyszerre két helyen lesz a tudományos művelődés központja. Horváth Kálmánnak jeles tehetségű osztálytársai vannak, kikkel bátran állja a versenyt; megköti a barátságot, melyet néhánynál csak a halál szakít el. A szép gondolkozású költő Murányi Farkas Sándorral ennek élete végéig fenntartotta a barátságot. Molnár Sándor az unitárius egyház jogásza, Ferencz József, Buzogány Áron, az ifjabbak közül Kovátsi Antal és Nagy Lajos, mint tanárai igen alkalmasak arra, hogy tehetségei kifejlődésére jó irányban befolyhassanak. 1857-ben tette le az érettségét, minden tárgyból kitűnően, a görögből első osztályú dicsérettel. Ugyanabban az évben külföldi tanulmányra indult. Püspökladányig a gyors szekéren, onnan tovább vasúton Bécsbe. Ott beiratkozott a politechnikára. A mathesis, ipari technologia, mérnöki rajz voltak főtárgyai. — „Ott láttam — írja önéletrajzában, hogy azon időben mennyire elmaradottak voltunk a mi iskolánkban. Nem így volt, mint most, midőn bármely más tanintézet felvehetjük a versenyt“.

Ott léte alatt halt meg édesanyja. 1858 őszén beutazta Németországot, Belgiumot, Párist: „ezen nagyszerű, amellet kellemes és mulatságos változást, hol minden izlés kielégítésre találhat“. Erdély lelke újra élni kezdett. A Garibaldi sikerei már meglazították a bilincseket, sőt a hatvanas évek kezdetén a Deák Ferenc husvétii cikke a tavasz ébredését jelentette, nemcsak a mezőkön, hanem a szivekben is.

Az iskolai ifjúság mindig elől járt — ha csak titokban is —

a nemzeti szellem ápolásában. A rajongók, garibaldisták lettek, nemcsak a harctéren, hanem az iskolában is. Ismervén P.-Horváth Kálmán hazafias érzelmét, hisszük, hogy együtt tartott a kortársakkal a magyar viselet erősségéig. Ez akkor nem is lehet másképen.

Az ily mély érzésű embernek az életet csak egy hasonlóan érező szív és megértő lélek biztosíthatja. Horváth Kálmán szerencsés volt. Neje Gr. Csáky Katalin magas műveltségű nő, aki mindig együtt érzett a gyöngéd férjjel. „Nősülésemmel, írja önéletrajzában, életemnek egy új szakába léptem a boldogságnak és megelégedésnek, mert feleségemben megtaláltam a szerető úri nőt, a derék családányát, ki gyermekeiért minden áldozatra képes, ki megosztotta velem az élet legnagyobb örömeit, de ép úgy bánatait, hú társam a jó napokban, mint a rossz napokban. Örömöm és a jövőben megnyugvásom lelem derék, helyes gondolkozású leányaimban“.

Boldog házaseletüket 6 leány és egy fiú örvendeztette meg, de ez az öröm nem volt tartós. Legkisebbik leánya betegeskedni kezdett serdülő korában. Aggodalommal virraszt mellette olykor az apa is és nagybecsű bölcsekedésében (Gondolatok Ker. Magvető 34 sz. kötete.) keresi a vigasztalást. „Itt hagyta minket alant tehetetlenül és mi maradtunk nekünk hátra. Az emlékezet és annak bánata. Egy ifjan elhamvadt életnek kedves hagyatéka“.

A szülői szív nem tud megválni. Saját elmulására gondolva vigasztalódik. „Veled megyünk. Képzletünk felvisz hozzád az égiek tündérhonába . . . Halljuk panaszos hangod, kérésedet, mely minket keres, utánunk jajgat. Eljött az ősz, kiket az életben elválasztott a halál, ugyanezen végül egymásra talál“.

Ferenc fia súlyos természetű tüdőgyuladást kapott. Az apa az ágya mellett virraszt, de sem ott, sem máshol vigaszt nem lel. Szemrehányást tesz magának. Az ember ereje kicsiny, nincs türelem, pedig tudja, hogy a szenvedések ára égi jutalom.

Bármennyire bántja az atyai bánat, hitét nem veszíti, mert: „midőn kedélyvilágunk megbomlik és szívünk, értelmünk lázban bolyong tétova, csak a hit képes megnyugtatni. Oh jer, irányítsd lépteink!“

Ez a csapás soha sem vette le terhét az apa válláról. A különben is elmélázó természetű férfi, azok közé tartozott, akik szünetlenül elmélkednek, mindig másokra gondolnak. Ideálisan optimista. Látja, hogy az emberek gondatlanságból, önzésből elakarják rontani a világot, de meg van győződve, hogy még a rosszból

is jó származik az emberiség javára, mert Isten gondoskodott, hogy az ő nagy tervei megvalósuljanak.

P.-Horváth Kálmán magát Isten kezében eszköznek tartotta, akinek kötelessége volt jót tenni. Ehhez csak önmegt gadás kell és áldozatkészség. Az ősök példát adtak erre, de ez csak szikra, mely meggyújtani képes a hazafias lelkesedés lángját. De ez magában nem elég, ehhez okosság és előrelátás kell, miért csak akkor hozhatjuk biztos tető alá vállalatainkat, intézményeinket. Ezt munkálták a multban apáink is.

Ősei között volt az előttünk oly kedves Suki család. Ez építette ezelőtt 600 évvel a szováti templomot, melynek falain csak nem régen fedezték fel a gyönyörű festményeket. Elődei voltak az iskolaépítő Horváthok, akik a régi iskola falait sok évi erőmegt feszítéssel példátlan áldozattal megteremtették. A diákfonta régi sövény falak helyén ma is hirdeti dicsőségüket „a régi kollégium“.

Az ötödik főgondnok P.-Horváth Kálmán először iskolai felügyelő és ebben a minőségben megkezdte a tovább építést, de már nem falakat emel, hanem embereket nevel a jövődönnek. Évről-évre buzdítja az ifjúságot jutalmak kitűzésével. Humanus lelkét jellemzi, hogy nem enged felekezeti különbséget. Hadd győzzön a jobb s élvezzen jutalmat az érdem. Hárminc évig szakadatlanul folytatta ezt az építő munkát.

Lelki berendezkedésének kitünően megfelelt szerephez jutott a *Dávid Ferenc Egylet* elnöki székében 25 hosszú esztendő alatt. Elnöki megnyitóiból mindig szép eszmék csillogtak hálás tagtársai felé.

Nagyhirű elődének Brassainak nyomában haladva szemléli a társadalmi és a hitéleti állapotokat. „Bizonyos sötét borongás ejti hatalmába a lelkeket. A bizonytalanság és a sejtelem kétkedő szemekkel néz ránk, mint a folyam tátongó örvénye körülöttünk űzi forgó játékát. Miért támadják a pártok egymást, miért marcangolják“.

A bölcs komoly intésével szól a vezetőkhez: „Ne engedjük, hogy népünk fogékony keblében megerősödjék a közállapotaink megromlásában való hit“. Az egyleti életet egyéniségével meg-egyezőnek s törekvései megvalósításának tartotta. Elnöki megnyitó beszédeiben mindig olyan tárgyat világitott meg, amely a nagy közönséget foglalkoztatta. Nemcsak csillapítani akart, hanem irányítani is. Azt óhajtotta, hogy mindenki vegyen részt az egyház-társadalmi munkában, mert tudta, hogy aki egyszer-kétszer sze-

repet vállal a mások oktatására vagy mulattatására, az már többé nem lesz közömbös embertársai sorsa iránt.

Évi közgyűléseken a megnyitóját azzal zárta be, hogy az Egylet perselyébe 50 vagy 100 koronát ajánlott fel azzal a megjegyzéssel: a persely ki van téve, járuljon hozzá mindenki a tehetőségre szerint. Aki adakozik, inkább gyarapodik. Aki észreveszi embertársa sorsát és segíteni igyekszik, az már jó úton van. Az már többé nem rossz ember.

Etikai felfogásában helyet enged az általános irányzatok mérlegelésének. A bűnt a körülmények figyelembe vételével ítéli meg. Az eltévelyedett iránt részvétet kíván, ép mint a beteg iránt. „A szegénység és az éhség szövetkezve nem megbízható egyedek és épen ne bámuljuk, ha hozzájuk harmadiknak a bűn is csatlakozik. Ne törjünk oly könnyen pálcát fölöttük . . . A körülmények illusztrálják az élet eseményeit . . . Csak csendesen uraim. Keressék nyugodtan az okokat. A dolgok gyökeréig hatoljanak, ha a baj forrását akarják megismerni“.

Politikai felfogásában mindig a bizalom irányította. A kormányzás és a rendfenntartása nagy bölcsességet kíván, de ahhoz hozza kell járulni a jó polgári erénynek, mert a hatalom és az erőszak csak ideiglenes eredményt biztosít. P.-Horváth Kálmán a megyei közigazgatásban is lankadatlan kitartással vett részt. Számos esetben vezető szónok szerepét végezte. A múlt század utolsó éveiben a hírlapokban gyakran fejtette ki politikai felfogását.

Számos irodalmi közleménye mégis inkább társadalmi reformátornak, mindig jót akaró humanistának mutatja. Ehhez hozzá járult egész lényének alapvonása a keresztény türelem, az önmegtagadás, a világi külsőségek elkerülése, a szív érzelmeinek hódolás barátságban és cselekvésben.

Akit ő barátságába fogadott, mindig biztos támaszt talált benne.

A család érdekében egy nagyobb lépést jegyezhetünk nevéhez: a báróságot. Akár a XV-ik száztól, akár a XIII-iktól származtassa a család eredetét, mindig és mindenütt olyan magas rendű állami szolgálatokban találjuk, amelyek után a főnemesség jogosan kijárt. Amugy is családi kapcsolatai Erdély legtöbb főnemesi családjával szőtték össze.

1894-ben emeltetett bárói rangra unokaöccsével Petrichevich-Horváth Arthurral együtt.

Midőn az erdélyi földreform munkája megkezdődött, a zsuki birtokon végigmentem. Sehol egy ekenyom, sehol egy búzaszál,

hanem csupa bozót, dudva és tövis. Meglátogattam kedves főgondnokunkat. Gyenge betegen ült egy öblös karszékben. Ujságok és könyvek körülötte s oldala mellett egy fehéredő hajú, nyílt homlokú, még mindig szép arcú uri nő: felesége Gróf Csáky Katalin. A grófnő azzal lepett meg, hogy férjének alteregoja gondolkozásban, érzésben, ítélkezésben és egész lényében. A férj már 84 éves. Nagyon bántja, hogy az egyház közügyeiben nem vehet részt, mióta lábtörést szenvedett. A nő a világ nagy kérdései fölött töprengedik. Miért és hogyan történt mindez? Mi volt igazi indítója a szörnyű világhatalomtrófának? Hogy gondolják a kibontakozást azok, akik felelősek?

Jók és hasznosak voltak ezek a messzejáró kérdések, mert a betegápolónak az orvosi rendelet teljesítése mellett gondoskodnia kell a beteg elméje foglalkoztatásáról is, mert a betegnek lelki gyógykezelésre is szüksége van.

P.-Horváth Kálmán türelemmel viselte a rosszat, ha máskor elfogadta a jót. De mi lesz a kötelességgel? Ez annyira bántotta, hogy lemondott főgondnokságáról, egyleti elnökségéről.

Egyházát mély meghatottság fogta el, mert kész lett volna szívesen várni felgyógyulását annak, aki évtizedeken át oly híven szolgálta. Nem engedett a kérésnek, sőt ami ennél is lesújtóbb volt, nemcsak hivatalaitól, hanem félév múltán az élettől is megvált 1926 évi június hó 13-án.

A család s az egyház gyásza mély csöndben, de annál őszintébb fájdalommal és részvétellel teljes. Nagy sötét seregben vonult ki az egyház és az iskolák képviselő testülete. A barátok és a rokonság. Gyászimában és öt beszédben vették búcsújokat azok, akik őt a nagy férfiakat és a jóltevőket megillető szeretettel és hódoló tisztelettel vették körül míg élt s úgy is fogják emlegetni nevét az idők hosszú során végig. E soroknak legillőbb befejezéséül önéletrajzából ide iktatjuk a halál utáni állapotról szóló elmélkedését: „1917-ben megváltam a nagy szenvedéllyel végzett gazdálkodástól: bérbe adtam nyugalmat keresendő, de nem találok. Meggyőződtem róla, hogy az a sirban kapható meg, midőn megszűnnek minden testi és lelki bajaink. Az sincsen már messze: csak egy pár lépés, azután egy kevés ideig talán nélkülöznek, beszélnek rólunk, mint beszélnek egy látogatóról, ki elmegy és ezzel eltűnünk az emberek emlékeiből, mintha sohasem lettünk volna, kivéve egy pár jó barátot és a minket szerető család tagjait. De azoknak fájdalma is idővel enyhül és kell is, hogy apadjon.

Különben mi lenne az emberiségből, ha a gondviselés nem így intézkedik. Az élet gyors és örök mozgásban levő kereke nem ismer pihenést, változnak a helyzetek és a benne élő emberek. Azt lefordítja a szintérről és másokat vesz fel, más gondolkozással, más körülmények között. Nekünk csak az a feladatunk, hogy midőn fenn vagyunk, azoknak híven, becsülettel megfeleljünk. Ha annak eleget tettünk és oly tettek maradnak utánunk, melyek hazánk, fajunk és embertársaink javát szolgálják — marad fenn emlékünkről. Erre törekedjék, mint igaz és nemes célra, minden hazáját és családját szerető ember“.

Báró Petrichevich-Horváth Kálmán erre törekedett példás buzgósággal. Emléke élni fog!

Dr. Boros György.

A várfalvi iskola a múlt század ötvenes éveiben.

A várfalvi iskolamesteri ház a templomtól egy kissé keletre, a cintermen kívül, de annak falához volt ragasztva, nyugat keleti irányban, zsendely tető alatt. Mésszel rakott kőből volt építve. Keleti felét a mester lakta, amelybe a bejárás a nyári konyhából vagy pitvarból történt, hol egy nagy sütökemence húzódott meg a háttérben. Ennek ajtója rézhuzóval, vaszáros kilinccsel volt ellátva.

A nyugati felén volt 5 méter hosszú és széles, két és fél-méternyinél valamivel magasabbra tehető iskolaház vagy Classis. Ennek ajtója nem bérelt, mint a mesteré; vassarkokon fakilinccsel, felül lantornával volt ellátva. Ugyanily terjedelmű volt a mesteri lakás is, míg a nyári konyha szélességre nézve egy méterrel kevesebb.

Az iskolaházban az ajtótól jobbra alakú asztal, melynek érdeme a mozdulatlanság, földbe vert cövekeken majdnem a kemencéig húzódott. A fal mellett az asztallal egyiránt cölöpökön a deszkaülés, míg annak tulsó oldalán gerendából olyan pad szolgált ülésül, amilyen az ácsok szoktak faragni. Az a jó tulajdonsága volt, hogy ellehetett helyéből mozdítani s egyuttal „bankherusz“-ul is szolgált, ezen fekvőknek szokta kiszolgáltatni a mester vagy a corriceus nyirfavesszővel az igazságot.

A nyugati felén, vagy az ajtótól balra három-három ágy állott egymás végébe és egymás felibe építve, összesen 9 a fennháló és a más faluból való tanulók számára.

A bejáratnál szemben, külön kisebb asztal, a fal mellett cölöpökre szegezett paddal. Itt a leányok ültek. Itt volt a falban a vakablak is, ahova gyűjtötték a mester számára a tojásokat, melyeket a tanulók tavasszal, hogy a mester egy-egy délután elengedje játszani, hozni szoktak. E felett északra vagy a kertre nézőleg 6 szögű ólomkarikás, ezzel szemben délről egy más üveges ablakon nyerte a világosságot, mert az ajtón levő lantornás inkább a homályt szolgáltatta.

A szabadszájú nagy zöldmázás kályhakemence, melybe ember vastagságú fa is befért, az iskola északkeleti részében erős fa-